

AZ INTERNET-KORSZAK NYELVÉSZETE¹

LINGUISTICS IN THE AGE OF THE INTERNET

Szépe György

(1931–2012)

Janus Pannonius Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Pécs

Első megjelenés:

Szépe, Gy. (1997). Az internet-korszak nyelvészete.

Modern Nyelvoktatás, 3(1–2), 76–89.

KULCSSZAVAK:

nyelvészet,

megújulás,

alkalmazkodás,

interdiszciplinaritás,

számítógépes kutatás

KIVONAT

Egy olyan fejlődési sémát kívánok bemutatni, amely lehetővé teheti azt, hogy a szó-kás nyelvészeti megközelítés kiszélesedjen. Ezt meg kell tennünk azért, hogy a nyelv-észet alkalmassá váljon arra, hogy korunk néhány újabb problémájának megválaszolásában részt vegyen. Ma már nem elegendő ezen újdonságok integrálásához az egyszerű nyelvészet. Olyan interdiszciplináris tudásra és képességekre van szükség, amelynek keretében (a) tárolni tudjuk az eddigi tapasztalatokat, (b) folyamatosan tudunk megfelelni a kultúra, a gazdaság és a technika fejlődésének. A számítógép adattá-roló és adatmozgató képessége minden fantáziát felülmúl már ma is. Megindult magyar nyelvterületen is a számítógépes kutatásnak, illetve ezen belül az internet hatásának az interdiszciplináris vizsgálata. Be kell rendezkednünk egy új korszakra (nyelvtanároknak, alkalmazott nyelvészeknek és mindenféle nyelv-észeknek), amelyben az előnyeiket használjuk ennek a páratlan, még soha nem volt eszköztárnak.

1 A győri Széchenyi István Főiskolán rendezett konferencián 1996. október 28-án elhangzott előadás folyóiratunk számára átdolgozott vál-tozata. (A szerk.)

ABSTRACT

I would like to present a developmental model that could broaden our usual linguistic approach. We must do this to make linguistics capable of participating in solving some of the newer problems of our time. Today, simple linguistics is no longer sufficient to integrate these latest developments. We need interdisciplinary knowledge and skills that enable us to (a) store our experiences to date and (b) keep pace with developments in culture, economics, and technology. The data storage and data transfer capabilities of computers already exceed our wildest dreams. Computer research and, within that, interdisciplinary research into the impact of the internet has also begun in the Hungarian language area. We must prepare ourselves for a new era (language teachers, applied linguists, and linguists of all kinds) in which we take advantage of this unparalleled, unprecedented set of tools.

KEYWORDS:

*linguistics, innovation,
adaptation,
interdisciplinarity,
IT research*

A CÉL

A következőkben több oldalról próbálom megközelíteni a témát. Ne tessék tehát egy szokványos nyelvészeti előadást várni. A téma heterogén jellege miatt arra teszek kísérletet, hogy minél több elemét említsem meg strukturált formában.

TÖRTÉNETI KERET

Ennek a vázlatos történeti keretnek nem az a célja, hogy az összefüggések abszolút kronológiáját megadja. Mindössze egy olyan fejlődési sémát kívánok bemutatni, amely lehetővé teheti azt, hogy a szokásos nyelvészeti megközelítés kiszélesedjen. Ezt meg kell tennünk azért, hogy a nyelvészet alkalmassá váljon arra, hogy korunk néhány újabb problémájának megválasztásában részt vegyen.

NÉGY (ÖT) ALAPJELENSÉG SZÁMBAVÉTELE

Az alapjelenségeket a következő módon mutatom be:

1. Szemiózis (élet)
2. Kommunikáció (az állatvilágtól)
3. Nyelv (mint a világ térképe)
4. Hangos beszéd
5. [Írás]

A szemiózis azonos az élő szervezeten belül történő jelátvitellel. A jelek és átvitelük alighanem az élet egyik attribútumát alkotják. Az élővilág számos jelensége kezelhető ezen a szinten. A kommunikáció magába zárja a szemiózist. A kommunikáció az állatvilággal kezdődik, majd – más bonyolultsági fokon – az emberrel folytatódik. Ez a szint kezelési lehetőséget kínál az állatvi-

lág és az ember különböző problémái számára. Csak ezután jelenik meg a nyelv, amelyet a világ térképének tekintünk; tehát a mai komplex nyelvfogalomnak nem az egészére, hanem mentális (szemantikai) aspektusára vonatkozik. Feltehető, hogy ennek a „nyelvnek” is szükségszerű előfeltétele a kommunikáció (s ezáltal a szemiózis) létezése. Ennek a nyelvnek azonban nem szükségszerű formája a hangos beszéd; nyilvánvaló ugyanis, hogy egyetlen fizikai megnyilvánulási forma sem zárható ki a lehetséges formák közül.

Ezután kerül előtérbe, válik uralkodóvá a hangos beszéd, amely kiemelkedik a többi kommunikációs csatorna közül. A hangos beszéd kapcsolódik össze nyelvi jelként a szemantikainak tekintett nyelvvel. Ez az összekapcsolódás bizonyos szempontból a nyelv fejlődésének végleges antropológiai formája.

De csak bizonyos szempontból, mert egyre inkább elkülöníthető az írás, amelyik fokozatosan fejlődött ki önálló vizuális formából a hangos beszéd vizuális változatává. A legfrissebb fejlődés alapján hasznosnak látszik egy olyan szintet feltenni, amely sajátos önállósággal is rendelkezik (vagyis mintha a hangos beszéd nélkül is kapcsolatban állna a fentebbi értelemben vett nyelvvel).

A FENTI ALAPJELENSÉGEK KEZELÉSÉNEK KERETE

Mind a négy (öt) fenti szintnek megfelel legalább egy tudomány, illetve diszciplína. Ezen tudományok mással is foglalkoznak, de tárgykörük és problematikájuk középpontjában ezek a jelenségek állnak. Ezek a következők:

1. Szemiotika
2. Kommunikációkutatás
3. Kognitív tudomány
4. Nyelvtudomány₂
5. Nyelvtudomány₁

A szemiózis tudománya a szemiotika. A szemiotika azonban kalandos története során számos egyéb tárgykörhöz is kapcsolódott részben módszerként, részben elméletpótlóként. A mi szempontunkból különösen figyelemre méltóak a szemiotika és az információelmélet kapcsolatával foglalkozó kutatások.

A kommunikáció tudománya a kommunikációkutatás. Egyes fejezeteinek azonban saját tudományos profilja, illetve affinitása van:

- az állati kommunikáció kutatása az etológia része vagy partnere;
- a közvetlen emberi kommunikáció kutatásának speciális kapcsolata van a szociálpszichológiával;
- a tömegkommunikáció kutatása közel áll a középszintű empirikus szociológiához;
- a technikai kommunikáció kutatása pedig – ahogy látom – egyelőre keresi a saját helyét.

A fentebbi értelemben vett nyelv kutatásának gazdája – most úgy látszik, hogy előbb-utóbb a kognitív tudomány lesz [tehát nem a nyelvtudomány], amely bőven merít a nyelvészetből, a pszicholingvisztikából és egyéb diszciplínákból, de egyre közelebb jut ahhoz, hogy saját érvényes kutatási stratégiát alakítson ki.²

A hangos beszéd szintjén következik a nyelvtudomány, mégpedig a paradox módon frissebb, újszerűbb nyelvtudomány, amely az élő beszéd gazdag információtartalmát próbálja kiaknázni. Itt ismét jelentős szerepe van a kísérleti pszicholingvisztikának, valamint a szociolingvisztikának. Mindez messze túlmegegy a fonetikán, amely a hangos beszéd formája vizsgálatának a diszciplínája. Az írásnak diszciplínája a régebbi – filológiai – nyelvtudomány, amely az írott és sztenderdizált szövegekkel foglalkozik. Előrelátható azonban ezen szint számára egy új, hipermódern, írással is foglalkozó diszciplína kialakulása.

AZ ÍRÁSTÓL A MULTIMÉDIÁIG

Az írásból kiindulva a következő fejlődési sor vázolható fel (ismét a viszonylagos kronológia igényével):

Írás

Nyomtatás

Privát írógép

Számítógép

Multimédia

Ez az ábrázolás az előző folytatásának tekinthető. Ez a sor igen vázlatos, mivel a gépi vizuális szövegek produkciója és rögzítése mellett figyelemmel kell lenni ugyanezekre az akusztikus szövegek esetében, továbbá a kétféle csatorna összekapcsolására. Jelen formájában is látható a bonyolultabbá és tökéletesebbé váló eszközök fejlődési sora. Más szempontból a technológiai alapok és a hozzájuk szükséges speciális jelrendszerek viszonyával is jellemezhető ez a fejlődés (NIS 1996, 42).

Mind az írás történetéről, mind a könyvnyomtatás történetéről bőven állnak rendelkezésre források: olyanok is, amelyek a társadalmi hatásokra és a kialakult emberi szokásokra vonatkoznak. Meglepően csekély a gépírás korszakának a feldolgozása. Az itt külön ki nem írt, de implikált rádiózásnak és televíziózásnak sajátos vizsgálati keretét nyitotta meg McLuhan (1967); ehhez képest a multimédia problematikájának kibontása még gyermekcipőben jár.

A számítógép/szövegszerkesztő kérdéskörével azonban egyre többen foglalkoznak különféle keretekben. (Ezek egy részére sajátos szempontból majd visszatérek.)

² „A tudományok közül azok, amelyek közvetlenül az információhoz és a tudáshoz kötődnek (elsősorban a megismerés-tudomány, az ún. 'cognitive science', a kommunikációelmélet, de még olyan diszciplínák is, mint a régészet, a muzeológia, a könyvtártudomány) gyökereken átrendezik paradigmatis kereteiket.” (NIS, 1996, p. 26). „A szoftver eszközök fejlődése lehetőséget nyújt az ilyen igények [a számítógépekkel való kommunikáció felhasználói területei] kielégítésére olyan technikákkal, mint a grafikus felületek, a természetes nyelvi kommunikációt is lehetővé tevő ember-gép kapcsolati módszerek (beleértve a hangfelismerést is), az adott felhasználó ismereteihez igazodó intelligens párbeszéd stb.” (NIS, 1996, p. 29).

MI VOLT A NYELVÉSZET VÁLASZA EZEKRE A KIHÍVÁSOKRA?

MIT TUDHAT A SZOKVÁNYOS NYELVÉSZET?

Nagyon sokat, ha azokra a kérdésekre kell válaszolni, amelyeknek történeti korszakában annak idején létrejött. Az volt a régebbi közkeletű felfogás, hogy a technikai fejlődés alapján nem tartozik a nyelvészetre; ezért például a nyelvművelők azzal foglalkozhatnak, hogy milyen hibákat találnak az évszázados szokásoktól eltérő feltételek mellett produkált írásművekben stb.

S nagyon keveset tud a nyelvészet, ha kiderül, hogy a problémák túlmennek meglevő határain. Tehát valamilyen új, nem szokványos diszciplínára van szükség ezeknek az új jelenségeknek a kezelésére.

Véleményem szerint azonban ma már nem elegendő ezen újdonságok integrálásához az egyszerű nyelvészet. Olyan interdiszciplináris tudásra (és „skill”-re) van szükség, amelynek keretében (a) tárolni tudjuk az eddigi tapasztalatokat, (b) folyamatosan tudunk megfelelni a kultúra, a gazdaság és a technika fejlődésének.

KITÉRŐ A SZÁMÍTÓGÉPES NYELVÉSZETRE

Kialakult a nyelvészetnek és a számítógépes szakmának egy interdiszciplinája: a számítógépes nyelvészet. Ez elsősorban a szótárkészítés gépesítésében vált elismert alkalmazott nyelvészeti szakterületté (Prószéky, 1998).

A szakterület legkiválóbb magyarországi művelője kellő szerénységgel szól a számítógép szerepéről nyelvészeti problémák megoldásában: „...ma sem azért lehet a legtöbb nyelvészeti problémára megoldást találni, mert mára sokkal okosabbak lettünk, hanem mert korunk számítógépe elég nagy és gyors a korábban megfogalmazott, sokszor meglehetősen egyszerű ..., de ma már gyorsan végrehajtható megoldások megvalósításához” (Prószéky, 1996, p. 32).

A számítógépes nyelvészet azonban csak átmeneti stádium a korpusznyelvészet felé, amelynek keretében nagy mennyiségű szöveg elemzéséből a számítógép maga alkotja meg a feldolgozási szabályokat, hiszen a „... a nyelvi tudás nagy része nem pusztán a szótárak, lexikonok, enciklopédiák, nyelvtanok formájában, hanem magukban a szövegekben van elrejtve” (Prószéky, 1996, p. 34.).

Mindez arra utal, hogy a számítógépek memóriájában elraktározott szövegek újra felhasználása révén fogunk remélhetőleg egyre többet tudni az írott szövegekről. Ez természetesen nagyon fontos lesz, viszont hiányozni fog belőle – legalábbis egyelőre – az élő beszédben nyilvánuló kommunikáció gazdagsága.

EGY ÚJFAJTA FILOLÓGIA KIBONTAKOZÁSA

Mi is az a filológia? Szó szerint a tudás szeretete; s ez implikálta a tudást tároló szövegek sokoldalú kezelését. Az a cél, hogy a filológia olyan ablak legyen, amelyen át a szöveg alapos megértése által belelássunk a múltbeli és a távoli kultúrába, de a jelenbe is.

A klasszika-filológia esetében ez nyilvánvaló volt. Hasonlóképpen a keleti filológia vonatkozásában. Ahogy közelebb kerülünk térben és időben korunk európai szövegeihez, úgy válik a filológia módszerré (de még ebben is versengeni kell másféle megközelítésekkel). Magukkal

a problémákkal egyre több új diszciplína próbál foglalkozni; a filológiának megmaradt ezeknek a problémáknak a burka.

Ez a burok azonban sokkal fontosabb annál, hogy elhanyagoljuk. Szüksége látszik annak, hogy kialakuljon az elektronikus korszak filológiája. Egy része szép csendben létre is jött a szövegszerkesztői gyakorlat körül. Ahogy látom, rendelkezésre áll elég sokféle konvenció, amelyek legtöbbje alkalmas a következetes szövegkezelésre. Mindez azonban a szabványosított írott szövegekre irányul, mert hiszen ennek kezelésére született meg. Hosszabb távon is fenn fog ez maradni ezen a szinten.

Ez a számítógép körüli filológia tudományos szempontból azonban visszalépésnek tekinthető, mert egyelőre hiányzik belőle mind az élő beszéd hangelemzése, valamint a közvetlen emberi kommunikációban megvalósuló jelentések elemzése. Ez a feladat feltehetően egy szélesebb és korszerűbb kognitív orientáltságú nyelvtudomány keretében lesz majd elvégezhető.

MAGYAR VONATKOZÁSOK

A MAGYAR NYELVHASZNÁLATRÓL AZ ÚJ KORSZAKBAN

Számot kell vetnünk azzal, hogy a modern világban gazdasági, kulturális és politikai okokból a magyarok országa, illetve a magyarul beszélők közössége egyre inkább kölcsönhatásban fog élni más nyelvet beszélőkkel, azok országaival és regionális szervezeteivel. A többnyelvű világ szükségletei visszahatnak a magyar nyelvre azáltal, hogy a magyarul beszélők és szervezeteik életében ez lesz a természetes közeg. (Persze azt is reméljük, hogy a magyar nyelvnek is lesz mások irányában bizonyos hatása.) A magyar nyelvvel kapcsolatos problémákat tehát egyre kevésbé lehet majd elszigetelten szemlélni.

A MAGYAR NYELV VESZÉLYEZTETETTSÉGÉNEK KÉRDÉSE

Senki sem veszélyezteti a magyar anyanyelv használatát abban a körben, amelyben kizárólagos a helyzete. Ez azt jelenti, hogy sem a családban, sem a magán szférában, sem a „kisközösségi” nyelvhasználatban senki sem tervez változást a nyelvhasználatban. Fel kell azonban arra is készülni, hogy a földrajzi (nemzetközi) mobilitás révén növekedni fog a kétnyelvű családok száma: tehát magyarnak lenni nem mindig lesz olyan alternatíva, amely kizárja, hogy egyúttal másféle identitása is legyen a beszélőnek.

Az viszont prognosztizálható, hogy a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kapcsolatrendszere fokozott mértékben nemzetközivé (határokon átnyúlóvá) válik, s ennek lehetnek nyelvi következményei is, például a nyelvi asszimiláció folyamatának lelassulása vagy átalakulása. Természetesen hasonló látható előre a Magyarország szomszédságában élő magyarok esetében is. Ezen várható folyamatok részletezése itt nem feladatunk.

A NYELVI SZEGÉNYEDÉS KÉRDÉSE

Enhelyütt nem az elmúlt aranykorszak miatt bánkódókról kívánok szólni, akik – elsősorban szociolingvisztikai naivság és egyéb tudományon kívüli okok miatt – csekély kivételtől eltekintve

minden új nyelvi változatot elítélnék. Ez az aggodalom minden öregedő nemzedékkel újra születhet; s mindig is lehet valamilyen alapja.

A számítógéppel kapcsolatban felmerülő egyik panasz a (magyar) nyelvhasználatra vonatkozik (különös tekintettel arra, hogy egy ideig a szövegszerkesztők mellőzték a magyar ékezeteket). A már hivatkozott Prószéky erről így szól: „... a számítógépes rendszerektől persze nem lehet elvárni azt, hogy Arany János-i szinten használják a magyar nyelvet, de az is biztos, hogy az alkalmazási területek szövegei legkevésbé a szépirodalom területéről valók. Megjegyezhető, hogy a hivatalos nyelvben ma is sok a szegényes, silány fordulat, pedig a számítógépes nyelvfeldolgozó rendszerek még nem voltak rá hatással. Tehát nyilván nem a gép okozza a nyelvi szegényedést, de az is biztos, hogy avatatlan kezekben könnyebben fogja támogatni ezt a negatív folyamatot. Ugyanakkor viszont az egyre jobban használható nyelvi szoftver-eszközök megjelenése gyorsíthatja is az igényesebb írást, pontosabb helyesírást, választékosabb fogalmazást...” (Prószéky, 1996, p. 31).

Meg kell azonban jegyezni, hogy nem a nyelvhasználatban, hanem annak kezelésében kívánatosak bizonyos változások; olyanok látszanak szükségesnek, amelyek igazodnak az egyének és szervezetek módosuló nyelvi szükségleteihez és lehetőségeihez. S itt azt szeretném hangsúlyozni, hogy az volna a kívánatos, hogyha az egész magyar nyelvhasználat figyelembe venné az informatika szempontjait, de elsősorban az iskolák készítenék fel erre a mai tanulókat, akik holnap már dolgozók lesznek.

Nem deklarációk és általános benyomások, hanem részletes kutatások alapján lehet majd olyan kérdésekre válaszolni, hogy milyen kihatással van a szövegszerkesztő a magyar nyelvű fogalmazásra.³

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA JELENLÉTE AZ ELEKTRONIKUS VILÁGBAN ÉS NÉHÁNY EBBŐL ADÓDÓ FELADAT

Nem szorul külön indoklásra a nyelvnek és kultúrának ilyen jellegű összekapcsolása. Ez nem zárja ki, hogy a magyar nyelvű kulturális értékek idegen nyelvre való fordítását is szorgalmazzuk.

Ezzel a feladattal számolnak a Nemzeti Információs Stratégia készítői. 16. számú célkitűzésük így szól: „Az információs társadalomban a világ kulturális értékeinek egyre növekvő hányada áll elektronikus formában is rendelkezésre. Fontos nemzeti érdek, hogy ebben a magyar kultúra értékei is megfelelő mértékben és formában legyenek reprezentálva” (NIS, 1996, p. 74) – „A magyar nyelvű multimédia információk készítését, terjesztését támogatni kell. A modern és klasszikus magyar kultúra alkotásainak multimédia bemutatása megoldandó feladat” (NIS, 1996, p. 49). Hadd tegyük hozzá, hogy ennek az összetett feladatnak egyik része mindig is nyelvi jellegű marad. A többnyelvű világ és az informatika hatása feltehetően nem szubtraktív lesz, tehát nem elvesz, hanem additív, tehát hozzáad a meglevő magyarországi magyar nyelvhasználathoz. Ezzel kapcsolatban törekedni kellene bizonyos összhangra a magyar és a számunkra fontos nyelvek között elsősorban az írásra vonatkozó szabályokban, valamint a nyelvhaszná-

³ Olyan áttekintésre volna szükség a magyar fogalmazásról is, mint amelyet Piolat készített 1991-ben.

lat és terminológia bizonyos vonatkozásaiban is. Feltehető, hogy a terminológiai megfelelések és a fordítási konvenciók terén folytatódik az az egységesülési tendencia, amely a tizennégyek Európájának 11 nyelvével kapcsolatban megindult. Ez legalább olyan fontos lehet a magyar nyelv történetére, mint a nyelvi csatlakozás a katolikus latin Európához a magyar királyság első évszázadaiban, majd pedig a német nyelvű Közép-Európához való igazodás a 17–18. században.

Mindez nyilván a terminológia, a szaknyelv, a fordítástan előtérbe kerülését eredményezheti a kutatásban és az oktatásban egyaránt. A többnyelvűségekre is törekvő európai középiskolában nyilvánvaló, hogy az anyanyelv, az idegen nyelvek és más szak-tárgyak keretében szükség lesz bizonyos terminológiai képzésre. Viszont az is igaz, hogyha a magyar is az európai unió hivatalos nyelvei közé tartozik majd, akkor lehet, hogy magyarok is részt vesznek a közös európai szabályok alakításában.

A MAGYAR NYELVI NORMA ÚJRAGONDOLÁSA

A fentiek alapján nehezen kerülhető el az a következtetés, amely szerint újragondolásra szorul a nyelvi norma a magyarban. Az alkalmazott nyelvészet több ágának – így például a számítógépes nyelvészetnek és a fordítástannak a tapasztalatait is figyelembe kellene venni: ez a kérdéskör nem tekinthető a jövőben azon nyelvészek illetékességi körébe, akik a 19. századi eszmék szellemében foglalkoznak a magyar nyelvvel.

Egyrészt a nemzetközi kifejezések („idegen” szavak) beilleszkedését időről időre újra kell vizsgálni, hiszen az „idegenség” változó kategória. Az európai terminológiai rendszerhez történő illeszkedés azonban nyilvánvalóan kihat majd a magyar nyelv lexikológiai-szemantikai szerkezetének egy bizonyos rétegére is.

A fentiekén túlmenően még az is elképzelhető, hogy az eddiginél jobban elválík a hivatalos és a magánszféra nyelvhelyességi kezelése; s az is feltehető, hogy a műfaji szempont is jobban érvényesül majd. A magánszférában ugyanis előbb-utóbb érvényesülni fog a szólásszabadságnak az a formája, amelyik csak funkcionális szempontokat respektál a nyelvhasználatban.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a magyar nyelvet használók száma és súlya feltehetően a jövőben is lehetővé teszi, hogy minden olyan technikai területnek létrejöjjön a magyar terminológiája, amelyet szélesebb körben használnak. Nyílt kérdés viszont, hogy valamennyi, a magyarnál kisebb létszámú és súlyú, újonnan önállósult európai nyelvközösség képes lesz-e erre (Szépe, 1994). Most ugyanis úgy látszik, hogy bizonyos fokú nyelvi és írásbeli szabványosításnak az Európai Közösség [unió] nyelvei szolgálnak majd alapjául; ezen belül is azok, amelyek nálunk is jelen vannak „világnyelvként”: az angol, a francia, a német, az olasz és a spanyol. Ezek egymáshoz való közelítése mintaértékű lehet a magyarra nézve is.

A norma újragondolásához tartozik az is, hogy az új elektronikus korszakban másféle módokon nyilvánulhat meg a nyelvi norma a virtuális nyelvi közösség decentralizált keretében. Ennek a részleteit azonban nehéz volna előre jelezni.

AZ ALKALMAZÁSOKNAK MÁRIS MEGLEVŐ HASZNA

Az alkalmazott nyelvészet innovációs keretként, mindenféle új ösztönzés befogadására nyitott keretként működik.

Az egynyelvű alkalmazott nyelvészet másként működik az internetet és a többnyelvűséget figyelembe véve, mint a klasszikus, 19. században kialakult formájában, vagy akár az ötvenes-hatvanas-hetvenes években. A magyarországi magyar számítógépes nyelvészek máris létrehozták a magyar nyelvű számítógépes szövegszerkesztést elősegítő segédletek sorozatát⁴.

Egyébként – tudásunk szerint – máris több akad a magyar „spell-check” rendszerekből és elválasztó rendszerekből. S vannak már korlátozott fordítórendszerek, továbbá zárt nyelvi automatizmusok (adatbázis, listázások, blanketták kitöltése céljából).

Mindez nekünk több szinten is hasznos lesz; nemcsak az egyszerű számítógépes nyelvhasználó számára, hanem a nyelvvel kapcsolatos mindenféle műveletet végzők, illetve a kutatók és fejlesztők számára. Még az is lehet, hogy a magas szintű magyarországi magyar funkcionális analfabetizmus csökkentését is elősegítik majd ezek az eszközök⁵.

A MAGYAR NYELVTERÜLET EGYSÉGÉRŐL

A konferencia eredeti koncepciója alapján – de egyéb megfontolásokból is – szükségesnek látszik erre külön is kitérni.

A MAGYARUL BESZÉLŐK FÖLDRAJZILAG FOLYTONOS NYELVKÖZÖSSÉGE

A konferenciát megelőző napokban volt látható a televízióban a világ magyar informatikusainak találkozójáról egy beszámoló, amely teljes mértékben megerősítette bennem mindazokat, amelyeket megelőzően felvázoltam magamnak erre az előadásra.

Ez a Nemzeti Informatikai Stratégiában két helyen is előkerül: „Miután a kommunikációs hálózatok arra lehetőséget teremtenek, az MKM-nek az informatikai változásokkal való együttműködésben meg kell oldania a szomszédos országokban élő magyarság anyanyelvi oktatásának kérdéseit” (NIS, 1996, p. 77). „Az elektronikus adatcsere (EDI) szabványos tartalmú és formájú strukturált adatok, emberi beavatkozás nélküli, számítógéptől számítógépig, illetve alkalmazástól alkalmazásig való automatikus továbbítást jelent. Független az alkalmazásoktól, az informatikai környezettől, az adatátviteli módtól és a nemzeti nyelvtől” (NIS, 1996, p. 32). A tétel nagyon egyszerű. A közép-kelet-európai nacionalizmus új hulláma veszélyezteti a határokon átnyúló nyelvi közösségek egységét, sőt bizonyos méretektől függően azok létezését is. A televízió és az internet pedig alkalmas arra, hogy ezt némileg ellensúlyozza. Az igazi megoldást remélhetőleg az hozza majd el, hogyha az Európai Unió keretében a többségek és kisebbségek

4 Ezek a következők: *MorphoLogic* alaprendszer; *HUMor* morfológiai programrendszer; *Helyes-e* helyesírás-ellenőrző; *Helyes* automatikus elválasztó; *Helyette* toldalékoló szinonimaszótár; *Helyes* szótó-vissza-állító program; *Helyesebb* (a fogalmazást támogató) mondat-szintű helyesírás-ellenőrző rendszer; *HumorESK* mondatelemző rendszer; a *MoBiDic* (intelligens fordítástámogató) toldalékoló kétnyelvű szótár-család. (Prószék, 1996, p. 33–34).

5 A számítógépes analfabetizmus egyelőre metafora (NIS, 1996, p. 26); eljöhét azonban az az idő, amikor Európa nagy részén egybeesik a hagyományos és számítógépes „írástudás”.

egyaránt otthonra lelnek; a több országban szétszórt azonos nemzeti kisebbség pedig (az eddigi szétmorzsolódás helyett) kumulálódhat ebben az új otthonban. Ehhez is nyilván hozzájárulnak majd az új típusú politikai és jogi biztosítékok mellett az elektronikus korszak eszközei is.

A DIASZPÓRÁK MAGYARSÁGA

Ezenközben nem szabad megfeledkezni azokról a magyar származású, magyarul (még) tudó emberekről sem, akik kívül élnek a magyarul beszélők földrajzilag folytonos nyelvközösségén. Az „információs világfalu” keretében ma már technikai okok miatt könnyebben tartható fenn egy virtuális nyelvközösség is műholdas televízió (pl. a Duna Televízió) vagy az internet segítségével.

Ennek lehetnek kulturális (lelki) vagy politikai okai; de mindenképpen lehetnek piaci (anyagi) motívumai is. Nemcsak magyarul olvashatnak majd többen a határokon kívül (ezt nagyon reméljük, bár nem lehet tudni, hogy mi lesz az olvasmányuk), hanem a magyar hirdetések feltehetően Magyarországon termelt árukat is fognak kolportálni. A nyelvi szempontok azonban kétségtelenül jelen lesznek, bármi is legyen a motivációjuk.

A MAGYARUL BESZÉLŐK TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉSE

A magyar nyelvterület egysége szempontjából megválaszolandó az a kérdés is, hogy mit lehet kezdeni egy olyan országban, ahol a felnőtt lakosságnak kb. egy negyede funkcionális analfabéta (Terestyéni, 1996), hiszen „a kulturális hátrányok újratermelése és a regionális elmaradottság fennmaradása komolyan veszélyeztet mindenfajta társadalmi programot” (NIS, 1996, p. 43). „Alapvető demokratikus elvek szenvedhetnek csorbát. Ahogy írástudás nélkül elvileg sem biztosítható a politikai esélyegyenlőség, úgy fokozhatja le az informatikai analfabetizmus a népesség jelentős részét másodosztályú állampolgárrá” (NIS, 1996, p. 56).

A MAGYARUL BESZÉLŐK INKLUZÍV KÖZÖSSÉGE

Mivel pedig a magyar nyelvközösség inkább inkluzív jellegű, vagyis voltaképpen mindenkit befogad, aki magyarul tud, ezért a külföldre szánt üzenetnek – tartalmában és formájában – azt is figyelembe kellene vennie, hogy címzettje nem feltétlenül magyar származású és magyar nemzeti elkötelezettségű.

A magyar mint idegen/második nyelv tanítása és fenntartása sokat profitálhat az új technikai eszközökből. Ehhez is szükség lehet új módszerekre.

Itt említendő, hogy a magyar nyelvű levelezési listák száma megközelíti a százat; a hálózati hírek rovatában kb. 30 található meg (kb. 10.000 külföldi mellett) (NIS, 1996, 43).

Ennek a közösségnek természetesen a kulturális-informatikai központja – feltehetően – Budapesten lesz. Mivel azonban egyre inkább virtuális közösségről lesz szó, ezért ennek kisebb lesz a fontossága, mint a hálózat jó működésének.

AZ IDEGENNYELVI ASPEKTUSOKRÓL

AZ ANGOL VOLNA A SZÁMÍTÓGÉP KIZÁRÓLAGOS NEMZETKÖZI NYELVE?

A Nemzeti Információs Stratégia összeállítói szerint igen: „Mivel az információs társadalomban távlatilag az ország minden állampolgára informatika felhasználóvá fog válni, s mivel a nemzetközi információs bázisok és szolgáltatások alapnyelve az angol, be kell vezetni a kötelező angol nyelvoktatást az elemi, szak- és középiskolákban. A tananyagok szerkesztőinek használniuk kell a multimédia már elérhető eredményeit a hatékony oktatás érdekében” (NIS, 1996, p. 77; vö. még Lloyd, 1996 és Gerlóczy, 1996).

Az angol nyelv legnagyobb világméretű elterjedtsége nem vitatható. Ebből azonban nem következik a fenti javaslat: egyetlen nyelvnek sem tesz jót, ha „fő nyelvvé” nyilvánítják, amilyen Magyarországon a német, majd az orosz volt. Külön kell választani a számítógéppel összefüggő igényeket attól a sokkal nagyobb körtől, amely eldönti, hogy (a) milyen nyelveket tanítsanak az iskolában, (b) s legyen-e ezek között egyáltalán kötelezően tanulandó nyelv. Magyarország ugyanis földrajzilag nem szomszédos egyetlen angol nyelvű országgal sem; a magyar kulturális és tudományos hagyományban, valamint a gazdasági kapcsolatokban az angol nyelv nincs az első helyen.

Egy ilyen kis méretű ország polgárai számára (amelynek nyelve korlátozott elterjedtségű) nem elegendő egy idegen nyelv ismerete; legalább kettőre van szükség, amelyek közül előnyös, hogyha az egyik vagy az angol, vagy a német. Európában lévén azonban megfelelő számú ismerőre volna szükség a francia, orosz, olasz és spanyol nyelvből, valamint a közép-kelet-európai térségben beszélt államnyelvekből, elsősorban a szomszédos országokban használtakból.

A számítógép-fejlesztés legjelentősebb országában, az Egyesült Államokban a legjelentősebb nyelv – bár nem egyedüli hivatalos nyelv, s a világon mindenütt ismerik az angolt, s „így mind a piac, mind a fejlesztők fejében élő világkép egyaránt azt sugallja, hogy a problémák nyelvfüggő részét úgy kell megoldani, hogy elsősorban az angol nyelv esetében adjon megoldást” (Prószéky, 1996, p. 31). Viszont épp a számítógép segítségével nőttek meg annyira a technikai lehetőségek, hogy a többi nagy elterjedtségű nyelv fejlesztői számára nagyon is reményteljes bizonyos szempontból utolérni az angolt, vagy legalábbis állandóan a sarkában maradni. (Ebben a versenyfutásban valahol benne van az is, hogy a magyar nyelvet beszélők sem követhetnek el nyelvi harakirit.)

A nyelvi és kulturális képzésnek nem angol szempontúnak, hanem interkulturálisnak kell lennie; ennek ugyanis nemcsak a technikát, hanem a műveltség egészének értékeit kell szolgálnia. Mindez nem jelenti azt, hogy ne kellene elősegíteni a mainál hatékonyabb angoltanulást, s hogy kizárjuk abból a számítógépes innovációkat (pl. a hálózati zsargont: „netspeak”-et, az „emoticon”-t), vagy hogy figyelmen kívül hagyjuk a szövegszerkesztés hatását az angol fogalmazás stílusára (Piolat, 1991). Mindezeknek bizonyos típusú nyelvtanulók esetében jelentős motivációs szerepe lehet.

A MAGYAR MINT SZÁMÍTÓGÉPES NYELV ITTHON ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

„A magyar számítógépes nyelvészeti kutatás egyfajta nemzetközi elismerése, hogy 1995-től az Európai Unió és a közép-kelet-európai államok közös fejlesztéseire létrehozott Copernicus-együttműködés keretében részt vehetünk a GLOSSER, a GRAMLEX, a MULTTEXT-EAST, a TELRI és az ELSnet Goes East programjaiban. Szerepünk elsődlegesen az, hogy javaslatokat tegyünk a kialakulóban levő gépi nyelvfeldolgozó szabványok olyan irányban történő megváltoztatására, melyek segítségével a magyar és más kelet-európai nyelvek számítógépes használatra alkalmas leírása a nyugat-európaiakéval egységes módon történhet.” (Prószéky, 1996, p. 34). „A cél az, hogy azt a hátrányt, amelyet a számítógépes nyelvészeknek Európa soknyelvűségéből következően kell leküzdeniük, előnnyé változtassuk” (Prószéky, 1996. p. 31).

Hosszú távon ugyanis nehéz bárkire is rákényszeríteni egy nyelv tanulását (eltekinthetve az erőszakos asszimiláció, vagyis az etnocídium esetétől). Pierre Bourdieu-nek, a francia szociológusnak közhellyé vált mondása szerint egy nyelv annyit ér, amennyit beszélői érnek. Ez az érték nem feltétlenül gazdasági jellegű; nagyon meglehet, hogy technikai értelemben vett kommunikációs, kulturális, tudományos, politikai, vallásos, turisztikai, sporttal kapcsolatos, földrajzi, személyes mozzanatok is megtalálhatók ebben az összetett érték-fogalomban. Persze ezek a mozzanatok el is ültethetők bizonyos fokig; elsősorban az iskolának lehet ebben igen nagy szerepe.

Ez azt jelenti, hogy a magyar nyelv jövőbeli státusát (belátható ideig) az fogja meghatározni, hogy kinek lesz rá szüksége. Erre egyelőre nem nagyon áll rendelkezésre semmilyen stratégia. A státus mellett a magyar nyelv állagára pedig feltehetően számítani kell az euro-amerikai hatások újabb hullámával.

SZÁMÍTÓGÉPES NYELVTANULÁS

A számítógép a nyolcvanas évek óta jelen van a fejlett országok idegennyelv-tanulásában⁶. Ebben az évtizedben számos mű jelent meg erről a témáról Magyarországon is. Tudománytörténeti előzményként meg kell említeni, hogy a közép-európai és kelet-európai nyelvészeti avantgarde (matematikai és alkalmazott nyelvészet) keretében az ötvenes évektől kezdve együttműködtek a „gépi nyelvészek” és a „modern nyelvek oktatásával” foglalkozó nyelvészek; Magyarországon elsősorban Debrecenben Papp Ferenc iskolája, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem nyelvatanárai. Ez az irányzat a programozott oktatásnak a hatvanas években tetéződő hullámát folytatta. Természetesen a nyolcvanas években Magyarországon rendelkezésre álló kezdetleges számítógéppark is sokkal kedvezőbb lehetőségeket nyújtott, mint a két évtizeddel előző korszak eszközei.

Csakhogy a nyolcvanas években még nem volt jelen a személyi számítógép, s nagyon gyengén voltak ellátva az oktatási és felsőoktatási intézmények komputerrel. A kilencvenes évektől kezdve egyre jobban terjednek a számítógépes nyelvoktatás eszközei és módszerei, bár ezek még nem részei a nyelvtanárok kiképzésének. Az 1995-ben újraindult *Modern Nyelvoktatás* külön rovatot is tartalmaz a szoftverek bemutatására (Horváth, 1995; Précsich, 1996).

6 Mindenképp meg kell említeni, hogy 1981-ben ezen a főiskolán rendezték meg a számítógépes idegennyelv-oktatás első országos konferenciáját.

Ideje volna azonban az idegen nyelvek oktatástechnikáját megújítani (hogy úgy mondjam: kevésbé kommerciális indítékokkal).

AZ INTERNET ÉS A NYELVTANULÁS

Ez viszont vadonatúj téma. Egy neves alkalmazott nyelvész igényes vezérkönyvet is kiadott ebben a témában, pontosabban az internet útján folyó, tandem vagyis páros nyelvtanulás számára. Ez a könyv figyelemre méltó bibliográfiát is tartalmaz (Little & Brammerts, 1996; Lloyd, 1996; Turi, 1996).

Ahogy egyre inkább tapasztaljuk, az internet (e-mail, World web stb.) szenvedélyé is alakulhat, akárcsak maga a számítógép volt nemrég. Ennek során spontán alakultak ki a nyelvtanulás szempontjából is releváns kommunikációs kapcsolatok; majd pedig olyan interlingvális intézményi kapcsolatok jöttek létre, amelyeknek egyik célja a nyelvtanulás. Ha ezt még gazdagítják az internetnek szinte határtalan könyvtári hátterével, illetve a multimédia lehetőségeivel, akkor ismét egy új minősége jön létre az idegen nyelvek tanulásának és gyakorlásának.

S ne feledjük el, hogy egyre több sajtóterméknek van már internet-kiadása; ezeknek a lehetséges hatását sem mérte még fel – tudomásunk szerint – senki sem erre felé.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Szinte valamennyi fentebbi megjegyzésnek lehetnek kutatási vonatkozásai: mind az alapkutatásokban, amelyek egyre inkább nemzetközi szervezettségűek lesznek, mind az alkalmazott kutatásokban és a fejlesztésben, amelyek feltehetően az egyes nyelvekhez kapcsolódnak országos keretben, és különösen áll ez az oktatást segítő kutatásokra. Mindezeknek a részletezésére másutt próbálok majd sort keríteni. Itt mindössze az új kutatási eszközök és a kutatási stílus néhány kérdésére térek ki.

A számítógép adattároló és adatmozgató képessége minden fantáziát felülmúl már ma is; mintha Turing professzor szelleme szabadult volna ki a palackból. Az általános és speciális adatbázisok nélkül ma már nem lehetne dolgozni; ezekhez hozzájönnek még a keresőrendszerek. S a szövegek (multimédia-textek) akarva-akaratlan alapjául szolgálhatnak mindenféle modern nyelvészeti, illetve szövegtani vizsgálatnak (Füredi, 1996; Rooks, 1996; Strangelove, 1996). Megindult magyar nyelvterületen is a számítógépes kutatásnak, illetve ezen belül az internet hatásának az interdiszciplináris vizsgálata⁷.

Természetesen a pozitív hatások negatív mellékhatása, vagyis a számítógép – és főleg az internet – lehetséges kártékony következményeiről is lehet már magyarul olvasni⁸. Egyelőre Magyarországon túlzásnak látszik az a nézet, amely szerint a számítógép megöli a tudományos/felsőoktatási életet (Cohn-Sherbok, 1996).

Be kell rendezkednünk egy új korszakra (nyelvtanároknak, alkalmazott nyelvészeknek és mindenféle nyelvészeknek), amelyben az előnyeit használjuk ennek a páratlan, még soha nem volt eszköztárnak, amely remélhetőleg továbbra is díjtalan marad az oktatással és kutatással

⁷ Vö. a filozófus Nyíry, 1996, a nyelvész-szemiotikus Papp, 1996 és a számítógépes lexikográfus Pajzs, 1996 írásaival; vö. még Hauser, 1996.

⁸ Ilyen tárgyú írások olvashatók a *Replika* 1994, 13–14. kötetében.

foglalkozó közintézmények számára. Úgy látszik, hogy „...az Internet kialakulása nem egy folyamat végét jelenti, hanem egy új szakasz kezdetét” (NIS, 1996, p. 31).

IRODALOM

- Alföldi, I., Bakonyi, P., Gordos, G., Gulácsi, L., Gyurós, T., Havass, M., Horváth, J., Kovács, K., Mlinarics, J., Nyíri, L., Sima, D. & Szabó, Z. (1996). Nemzeti informatikai stratégia. Tervezet. *Jel-Kép*, 3, 5–80. [Ebben az írásban a cím rövidítése: NIS.]
- Cisler, S. (1996). Védekezés és az Internet. *Replika*, 13–14., 251–258.
- Cohn-Sherbok, D. (1966, October 25). The computer virus that is killing academic life. *The Times*, 25, p. 3.
- Füredi, M. (1996). Egy nyelvész gondolatai műszaki adatbázisokban való keresés közben. In I. Terts (Ed.), *Nyelv, nyelvész, társadalom* (pp. 74–81). Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Gerlőczy, F. (1996). Komputerül szólva. Világnyelv a kibertérben. *Heti Világgazdaság*, 13(45), 100, 105.
- Hahn, H. & Stout, R. (1994). *The Internet Complete Reference*. Osborne McGraw-Hill.
- Hauser, L. (1994). A „hasznos hálózat”. *Replika*, 13–14., 243–249.
- Horváth, J. (1995). Szoftver-Kritika. *Modern Nyelvoktatás*, 1(1), 86–99. [Ezen első írás óta ebben a folyóiratban rendszeres rovatként olvasható a szoftver-kritika Horváth József szerkesztésében.]
- Little, D. & Brammerts, H. (Eds.) (1996). *A guide to language learning in tandem via the Internet*, Trinity College.
- Lloyd, D. (1966). „The Internet and the English Teacher.” *FIPLV World News*. 37(1–3) (Poznan, 1996).
- McLuhan, M. (1967). *The medium is the message: an inventory of effects*. Routledge.
- Nyíry, K. (1996). Networking and the transformation of time. In I. Terts (Ed.), *Nyelv, nyelvész, társadalom vol. 2.* (pp. 203–206). Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Pajzs, J. (1996). Az elektronikus levelezés mint a kommunikáció új formája. In I. Terts (Ed.), *Nyelv, nyelvész, társadalom* (Vol. 1. pp. 208–212). Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Papp, F. (1996). Egy kis alkalmazott szemiotika. In I. Terts (Ed.), *Nyelv, nyelvész, társadalom vol. 1.* (pp. 212–216). Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Piolat, A. (1991). Effects of the word processing on text revision. *Language and Education*, 4(4), 255–272.
- Présich, R. (1996). The New Grolier Multimedia Encyclopedia. v6.03, Windows. Grolier Electronic Publishers: Danbury CT, 1996. *Modern Nyelvoktatás*, 2(1–2), 106–107.
- Prószéky, G. (1988). *Számítógépes nyelvészet (Természetes nyelvek használata számítógépes rendszerekben)*. SZÁMALK.
- Prószéky, G. (1996). Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás*, 2(1–2), 31–34.
- Rooks, D. (1994). A virtuális könyvtár. *Replika*, 13–14., 259–260.
- Strangelove, M. (1994). A nélkülözhetetlen Internet. *Replika*, 13–14., 233–235.
- Szépe, Gy. (1994). Egynyelvű magyar alkalmazott nyelvészet a többnyelvű világban. *Folia Practico-Linguistica*, 24(1), 24–35. [Az 1994. évi IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián felolvasott előadás írásbeli változata.]
- sz.n. (1994). Egy Internet-narkós vallomása. *Replika*. 13–14., 237–240.

- Terestyéni, T. (1996). Írás- és olvasásnélküliség Magyarországon. In I. Terts (Ed.), *Nyelv, nyelvész, társadalom* vol. 1. (pp. 289–298). Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Terts, I. (Ed.) (1996). *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Janus Pannonius Tudományegyetem & PSZM Projekt Programiroda.
- Turi, Sz. (1996). Tasting bits, bites and bytes of the Web pie. (Eastment, D. The Internet and ELT. The Impact of Internet on English Language Teaching. The British Council: Manchester, 1996.) *Novelty*, 3(3), 111–113.